

Toplam İhracat-Serbest Bölgeler İhracatı İlişkisi: Türkiye Örneği

Özet

Serbest bölgeler, ihracatı teşvik etmek ve ülkenin büyümesine katkı sağlamak için kurulmuş özel istisnaların olduğu alanlardır. Serbest bölgelerdeki üretici ihracatçı firmaların yapacakları ihracat, ülke ihracatına da olumlu katkı yapacaktır. Çalışmada, Türkiye için 1988-2017 döneminde serbest bölgelerden yapılan ihracat ile toplam ihracat ilişkisi araştırılmıştır. Serilerin I(1) ve I(0) olmasından dolayı ARDL sınır testi analizi yapılmıştır. Seriler arasında eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Uzun dönemde, serbest bölgeler ihracatında %1'lik bir artışın toplam ihracatı %0,86 arttıracığı, kısa dönemde serbest bölgeler ihracatında %1'lik bir artışın toplam ihracatı %0,22 arttıracığı hesaplanmıştır. Serbest bölgelerden yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatına özellikle uzun dönemde olumlu katkı yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Bölgeler, İhracat, Eş Bütünlük, ARDL Sınır Testi.

JEL Sınıflandırma Kodu: F10, F14, C12

Relationship Between Total Exports and Free Zones Exports: The Case of Turkey

Abstract

Free zones are areas where special exemptions are established to promote exports and contribute to the growth of the country. Exports by producers in free zones will make a positive contribution to the exports of the country. In this study, total exports from free zones exports to relations with Turkey for the period 1988-2017 were investigated. Because of the series I(1) and I(0), ARDL boundary test analysis was performed. A cointegration relationship was found between the series. In the long term, a 1% increase in free zones exports would increase total exports by 0.86%, while a 1% increase in free zones exports in short terms would increase total exports by 0.22%. The exports from the free zones, especially in the long term has concluded that Turkey's total exports made a positive contribution.

Keywords: Free Zones, Export, Cointegration, ARDL Bounds Test.

JEL Classification Codes: F10, F14, C12

Giriş

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için yüksek oranlı ekonomik büyümenin temel dinamiğini yatırım, tüketim ve ihracat artışı oluşturmaktadır. Böylece ülkeler, istihdam artışı ile kalkınmalarını da sağlayabileceklerdir. Fakat gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinin önündeki en önemli engeller; teknolojik yetersizlik, yatırım ve ara malı eksikliği, ithalat zorunluluğu, ihracatın ithalata bağımlı olması olarak sıralanabilir. Bu nedenle, ülkelerin kendi iç dinamikleri ile hareket edebilmelerinin temelinde ihracat artışı, inovasyon ve teknolojik ilerleme gelmektedir. Ülke içinde eksik olan bu sorunların giderilebilmesi ancak çeşitli yapısal dönüşümlerle mümkün olabilecektir. Bu dönüşümlerden biri de, dış ticaretin kurallarının esnetildiği ve özel teşvikli alanlar olarak kurulan serbest bölgelerdir.

3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununda serbest bölgeler, “Türkiye Gümrük Bölgesinin parçaları olmakla beraber; yer ve sınırları Bakanlar Kurulunca belirlenmiş, serbest dolaşımda olmayan eşyanın herhangi bir gümrük rejimine tabi tutulmaksızın ve serbest dolaşıma sokulmaksızın, gümrük mevzuatında öngörülen haller dışında kullanılmamak ya da tüketilmemek kaydıyla konulduğu, ithalat vergileri ile ticaret politikası önlemlerinin ve kambiyo mevzuatının uygulanması bakımından Türkiye Gümrük Bölgesi dışında olduğu kabul edilen ve serbest dolaşımdaki eşyanın bir serbest bölgeye konulması nedeniyle normal olarak eşyanın ihracına bağlı olanaklardan yararlandığı yerlerdir” şeklinde tanımlanmıştır.

1. Serbest Bölgelerin Avantajları

Serbest bölgelerin kurulması ve işletilmesindeki temel amaçlar; ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek olarak sıralanmıştır. Buldukları ülke ekonomilerine sağ-

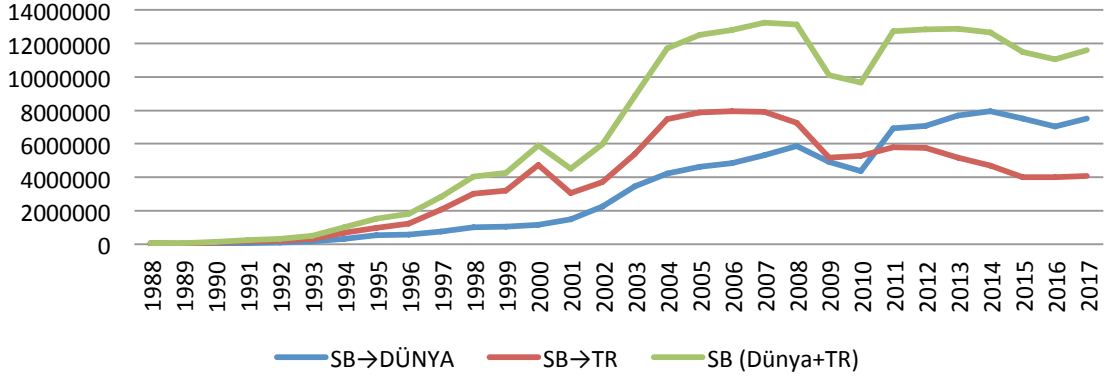
ladıkları katkıların yanında, esnek ve çağdaş idari yapılarıyla dış ticarete yönelmek isteyen firmalara modern ve gelişmiş bir yatırım ortamı sağlayan serbest bölgeler lojistik merkezler olarak ülkemizde de önemlerini artırmaktadırlar (www.ekonomi.gov.tr). Serbest bölgelerde, firmalar üretim faaliyeti, alım-satım, depolama, kiralama gibi faaliyetlerde bulunabilirler. Serbest bölgeler özellikle üretici ihracatçı firmalar için çok çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir; vergi istisnaları¹, geleceği planlayabilme, kar transferi imkânı, ticaret kolaylığı imkânı, ekonomik faaliyetler için ucuz ve uygun altyapı imkânı ve tedarik zinciri imkânlarına ulaşım kolaylığıdır.

2. Türkiye’deki Serbest Bölgeler

Türkiye’de 2017 itibariyle 19 tane serbest bölge mevcuttur. (Fakat Mardin Serbest Bölgesi 30.10.2016 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 2016/9352 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır). Türkiye’nin ilk serbest bölgesi 06.06.1985 tarih 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu çerçevesinde kurulan ve resmi açılışı 03.01.1987 tarihinde yapılan Mersin Serbest Bölgesidir. Serbest Bölgelerin kurulması 1990’lı yıllarda hız kazanmış ve 2000 yılında Denizli, Bursa ve Kocaeli ile sayıları artmıştır.

¹ Serbest bölge kullanıcılarının, serbest bölgelerde gerçekleştirilen faaliyetlerle ilgili olarak yapılan işlemleri ve düzenlenen kağıtları damga vergisi ve harçlardan istisnadır. Serbest Bölge İşleticilerinin yatırıma hazır tuttıkları araziler, kullanıcı lehine tapuda tescilin yapılacağı tarihe kadar emlak vergisinden istisnadır. Serbest bölge kullanıcılarının inşa ettiği binalar, 5 yıl boyunca emlak vergisinden istisnadır. Serbest Bölgelere veya bu bölgelerden yurtdışına yapılan ihrac amaçlı taşımacılık hizmetleri KDV’den istisnadır. Serbest bölgelerde lojistik hizmetleri tamamlayıcı nitelikteki bakım, onarım, montaj, demontaj, elleçleme, ayrıştırma, ambalajlama, etiketleme, test etme ve depolama hizmetlerinden elde edilen kazançlar gelir veya kurumlar vergisinden istisnadır. (Hizmetin tamamının yurtdışına verilmesi ve söz konusu hizmetlere konu malların serbest bölgelerden Türkiye’ye herhangi bir şekilde girişi olmaksızın yabancı ülkeye gönderilmesi şartı aranmaktadır). Üretim konulu Faaliyet Ruhsatı kapsamında faaliyet gösteren serbest bölge kullanıcılarının imal ettikleri ürünlerin satışından elde ettikleri kazançları, Avrupa Birliği üyeliğinin gerçekleşeceği yılın vergileme dönemi sonuna kadar Gelir veya Kurumlar Vergisinden istisnadır.

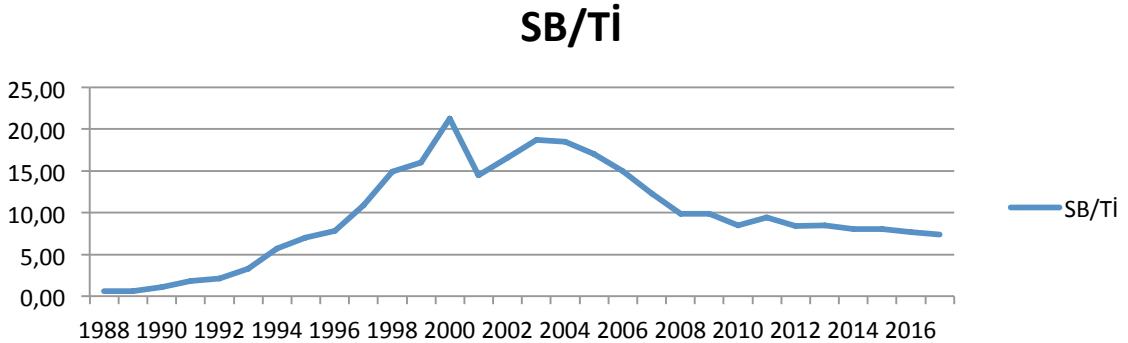
Grafik-1. Serbest Bölgelerden Yapılan İhracat 1988-2017

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr

Serbest bölgelerden yapılan ihracatın 1988'den itibaren gelişimini gösteren Grafik-1'e bakıldığında, 2005'ten itibaren serbest bölgelerden Türkiye'ye yapılan ihracatın azaldığını, fakat dış âleme (dünyaya) yapılan ihracatın arttığı görülmektedir.

Grafik-2. Serbest Bölge İhracatının Toplam İhracata Oranı

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr

Serbest bölge ihracatının toplam ihracata oranını gösteren Grafik 2'ye bakıldığında, bu oranın 2000 yılında %21,3 ile zirve yaptığı görülmektedir. 2002'den itibaren bu oranda azalma görülmektedir. 2000'li yılların ortalarına kadar oranın artışının temel sebebi, yeni kurulan serbest bölgelerin de istatistiklere dahil edilmesidir.

Türkiye'de serbest bölgelerde kuruluş aşamasında üç model uygulanmaktadır; birincisi arazisi ve altyapısı devlet tarafından yapılmış model, ikincisi arazisi devlete ait ama altyapı ve üst yapının özel sektöre ait olduğu model, üçüncüsü ise arazi, altyapı ve üst yapının çalışmalarnın da özel sektöre (Gaziantep S.B. gibi) ait olduğu modeldir.

Tablo 1. Türkiye'deki Serbest Bölgeler

Serbest Bölge-Kurucu İşleticisi	Kuruluş Tarihi	Çalışan sayısı	Toplam Ticaret Hacmi (Milyon \$)
Mersin-MESBAŞ	1985	8075	2.935.266
Antalya-ASBAŞ	1985	4022	722.791
Ege-ESBAŞ	1987	19634	4.327.519
İstanbul Atatürk Havalimanı-İSBI	1990	1282	1.135.613
Trabzon-TRANSBAŞ	1990	49	285.619
İstanbul Trakya-İSBAŞ	1990	2349	1.264.534
Adana Yumurtalık-TAYSEB	1992	1267	814.514
İstanbul Endüstri ve Ticaret-DESBAŞ	1992	6334	3.096.670
Mardin-MASBAŞ	1994	0	0
Samsun-SASBAŞ	1995	439	81.829
Avrupa-ASB	1996	4228	2.030.141
Rize-RİSBAŞ	1997	5	918
Kayseri-KAYSER	1997	4046	853.353
İzmir-İZBAŞ	1997	2039	351.495
Gaziantep-GASBAŞ	1998	136	814.514
TÜBİTAK/MAM-Tübitak	1999	1381	65.638
Denizli-DENSER	2000	45	27.025
Bursa-BUSEB	2000	10073	1.766.078
Kocaeli-KOSBAŞ	2000	1580	586.335
TOPLAM		66984	20.378.584

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr

Türkiye'deki serbest bölgeler yap-işlet-devret modeline göre, genellikle özel sektör tarafından işletilmekte, hisselerinin çoğu özel sektörde olmak üzere ve genellikle isimleri Bakanlar Kurulu Kararı ile işletici firma adı ile değiştirilmektedir (Örneğin MESBAŞ, DESBAŞ, ESBAŞ gibi). Her bir serbest bölgenin uzmanlaştığı farklı alanlar bulunmaktadır. Örneğin, İstanbul AHL Serbest Bölgesi hizmetler ve yazılım sektörlerinde uzmanlaşırken, Antalya Serbest Bölgesi yat ve yat üretimi ile medikal aletler üretiminde yoğunlaşmıştır. Avrupa Serbest Bölgesi, hazır giyimde, Bursa Serbest Bölgesi, otomotiv alt endüstrilerinde ve İzmir Serbest Bölgesi deri ve deri işleme alanlarında uzmanlaşma sağlamıştır. Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi, kimya, petro-kimya, demir-çelik, enerji santralleri, gemi tamir-bakım, tersane ve çimento gibi ağır sanayi yatırımlarında uzmanlaşırken, TÜBİTAK-MAM araştırma-geliştirme ve inovasyon yetkinliklerini kullanarak bilim ve teknoloji üretimine ağırlık vermektedir. Böylece ülkenin dış ticaretine ve ekonomik gelişimine sektörel uzmanlaşmada da ciddi katkı sağlamaktadırlar (Rad, Gülmez ve Kocaoğlu, 2016, 292-293). Türkiye'deki serbest bölgelerdeki firmaların 2017 itibarıyla, faaliyet ruhsatlarının dağılımlarına bakıldığında; 1204'ü alım-satım, 964'ü üretim, 662'si diğer (araştırma-geliştirme, kiralama, depolama, bankacılık, vb.) faaliyet dalında çalışmaktadır. Tablo

1’de görüldüğü gibi, en yüksek ticaret hacmi ile istihdam ESBAŞ, DESBAŞ ve MESBAŞ serbest bölgelerinde oluşmaktadır. Bu bölgelerdeki yoğun ticaret hacmi, sanayi bölgeleri ve limanın olması, yüksek ticaret hacmi ile istihdamın oluşmasında temel etken olmaktadır.

Tablo 2. Serbest Bölgeler Ticaret Hacminin Sektörlere Göre Dağılımı (1.000 \$)

Sektörler	Bölgelere Giriş	Bölgelerden Çıkış	Toplam
I. TARIM	895.973	933.361	1.829.334
A. Bitkisel Ürünler	875.113	914.376	1.789.489
B. Hayvansal Ürünler	11.051	7.734	18.785
C. Su Ürünleri	998	1.314	2.312
D. Orman Ürünleri	8.812	9.937	18.749
II. MADENCİLİK ve TAŞOCAKÇILIĞI	32.764	18.658	51.422
III. SANAYİ	7.851.628	10.646.200	18.497.828
A. İşlenmiş Tarım Ürünleri	493.200	579.621	1.072.821
B. İşlenmiş Petrol Ürünleri	160.782	137.160	297.942
C. Sanayi Ürünleri	7.197.646	9.929.418	17.127.064
TOPLAM / TOTAL	8.780.365	11.598.219	20.378.584

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr

Tablo 2’de, ticaret hacminin sektörel dağılımına bakıldığında, toplam ticaret hacminin (giriş+çıkış) %90,7’sinin sanayi, işlenmiş petrol ve işlenmiş tarım ürünlerinden oluşan sanayi sektörü ürünleri olduğu görülmektedir. Böylece serbest bölgelerdeki ticaret hacminin daha çok katma-değerli ürünlerden oluştuğu analiz edilebilmektedir.

Tablo 3. Yönü İtibariyle Ocak-Aralık Döneminde Ticaret Hacmindeki Değişmeler (1.000 \$)

Ticaretin Yönü	Ticaret Hacmi	Türkiye Toplam İhracat-İthalat	SB/Tİ
SB→TR	4.073.203		
SB→YURTDIŞI	7.525.016		
SB İHRACAT	+11.598.219	+ 157 055 370	7,4
TR →SB	2.374.508		
YURTDIŞI→SB	6.405.857		
SB İTHALAT	-8.780.365	-233 798 557	3,75
TOPLAM	20.378.584		

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, www.ekonomi.gov.tr

2017 itibariyle serbest bölgelerden yapılan dış ticaret dengesi Tablo 3’te incelendiğinde serbest bölgelerin Türkiye’nin dış ticaret dengesinin aksine yaklaşık 2.818 milyon dolar fazla verdiği görülmektedir. Bu durum

serbest bölgedeki firmaların ihracat potansiyellerinin fazla olduğunu göstermekte ve amaçlanan sonuçlara ulaşıldığının görülmesi açısından önem arz etmektedir. Serbest bölgelerden yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payına bakıldığında, 2000'li yılların ortalarına kadar artış gösterdiği, (2000'de %21,3 ile zirve), sonra azalmaya başladığı Tablo 1'de görülmektedir. 2017 itibarıyla, bu oran %7,4 seviyesindedir.

Tablo 4. Türkiye'den Serbest Bölgelere yapılan ihracat

	2005	2010	2015	2016	2017
Antalya S.B.	56.443	96.907	68.755	46.054	41.386
AHL S.B.	481.830	208.086	81.123	70.321	66.736
İstanbul End. ve Tic.S.B.	655.923	267.621	214.534	199.693	226.918
Ege S.B.	404.206	543.140	404.900	404.111	421.270
Mersin S.B.	188.281	240.629	241.235	214.213	227.251
Trakya S.B.	338.883	126.154	115.184	109.979	144.407
Trabzon S.B.	5.517	7.867	4.769	6.205	2.111
Mardin S.B.	527	9	-	-	-
İzmir S.B.	40.884	19.872	25.587	37.682	34.136
Yumurtalık S.B.	2.374	19.203	55.520	62.256	57.734
Rize S.B.	4.882	1.365	1.264	531	361
Samsun S.B.	20.456	4.302	11.183	2.884	2.880
Kayseri S.B.	48.690	103.262	137.035	139.721	165.501
Avrupa S.B.	317.239	136.050	161.193	199.739	204.904
Gaziantep S.B.	16.182	7.663	13.085	12.817	7.351
Bursa S.B.	254.464	226.493	261.275	257.395	281.674
Tübitak MAM Teknoloji S.B.	2.397	5.064	1.428	1.267	1.264
Kocaeli S.B.	63.395	65.496	106.218	54.882	106.344
Denizli S.B.	70.652	4.606	2.505	1.761	2.215
TOPLAM	2.973.224	2.083.788	1.906.792	1.821.510	1.994.443

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

Tablo 4'te, bölgeler bazında Türkiye'den serbest bölgelere yapılan ihracatın dağılımında, 2005'ten itibaren toplam rakamın azaldığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak; firmaların hammadde ve ara malı teminlerinin yurtdışından sağlanmasının artması ve üretim için ileri teknoloji ürün taleplerinin yurtdışından sağlanıyor

olması söylenebilir. 2017 itibariyle en yüksek ihracat rakamını Ege Serbest Bölgesi yaparken, takiben Bursa, Mersin ve İstanbul End. ve Tic. Serbest Bölgeleri gelmektedir.

Tablo 5'e bakıldığında, Türkiye'nin serbest bölgelerden yaptığı ithalat 2005'ten itibaren artış eğilimine girdiği görülmektedir. 2017 itibariyle, Avrupa, İst. End. ve Tic. İle Ege Serbest Bölgeleri toplam ithalatın yaklaşık %50'sini gerçekleştirmektedir. Bu bölgelerdeki hazır giyim ve tekstil alanındaki firmaların yoğun olması ithalatın temel sebebi olarak görülebilir.

Tablo 5. Serbest Bölgelerden Türkiye'ye yapılan ithalat

	2005	2010	2015	2016	2017
Antalya S.B.	15.942	8.394	6.457	26.655	5.853
AHL S.B.	189.662	49.302	36.801	33.657	34.642
İstanbul End.veTic.S.B.	40.305	43.840	96.097	117.626	273.059
Ege S.B.	193.497	177.477	277.040	280.187	248.930
Mersin S.B.	43.139	71.352	78.292	100.343	70.889
Trakya S.B.	16.835	34.727	25.624	24.248	24.288
Trabzon S.B.	108	286	234	7	-
Mardin S.B.	55.402	1.875	-	288	-
İzmir S.B.	28.952	71.589	42.468	34.187	56.134
Rize S.B.	-	-	-	-	-
Yumurtalık S.B.	4	75.771	104.541	92.715	112.533
Samsun S.B.	25.575	5.147	19.133	7.978	6.887
Kayseri S.B.	53.727	86.605	147.469	168.676	192.858
Avrupa S.B.	44.388	109.104	190.849	233.653	309.209
Gaziantep S.B.	6.746	362	657	1.298	101
Bursa S.B.	35.138	104.137	113.350	117.733	140.734
Tübitak MAM Tek. S.B.	2.379	3.318	123	40	1.097
Kocaeli S.B.	6.815	32.847	86.843	194.259	85.338
Denizli S.B.	1.446	2.315	1.235	1.341	1.907
TOPLAM	760.060	878.447	1.227.213	1.434.892	1.564.460

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

3. İlgili Literatür

Literatürde, serbest bölgelerle ilgili farklı analizlerle yapılan çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı; serbest bölgeler-dış ticaret ilişkisi, serbest bölge bazında çalışmalar ve kümeleme analizi şeklinde olmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarının yıllara göre açıklaması aşağıda verilmektedir.

Paksoy ve Güllü (2011), Gaziantep Serbest Bölgesini analiz ettikleri çalışmalarında; bölgenin ülke ekonomisine katkılarının fazla olduğunu, yeterli yardımla güçlendirilmiş, yabancı sermaye için cazip hale getirilmiş ve iyi kontrol altına alınmış serbest bölgelerle, Türkiye'nin istediği gelire ulaşabileceğini söylemişlerdir.

Tümenbatur (2012), serbest bölgeler kavramı, tarihi özellikleri, türleri, sağlanan teşvik ve avantajlarını açıkladığı çalışmada; serbest bölgelerdeki dış ticaret işlem hacimlerinin, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin yaklaşık %20'sini oluşturmada olduğunu belirtmiştir. Gümrük Birliği çerçevesinde dış ticaret işlemlerinde yeni düzenlemelerle birlikte 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile çelişki bulunduğunu tespit etmiştir. Bu çelişkilerin serbest bölge uygulamalarında bazı yetki sorunlarına neden olduğu ve verimliliği azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Bakan ve Gökmen (2014) çalışmalarında, Türkiye'deki serbest bölgelerin ithalat-ihracat performanslarını ve dış ticaret içerisindeki önemi değerlendirmiş ve Gaziantep Serbest Bölgesi'nin performansını incelemiştir. Sonuç olarak Gaziantep Serbest Bölgesi ticaret hacminin diğer serbest bölgelerden geri kaldığı tespit edilmiştir.

Aslaner ve Çobanoğlu (2014), serbest bölgelerin vergisel avantajlarını inceledikleri çalışmalarında; Serbest Bölgeler Kanunu'nda yapılan değişikliklerin vergisel teşvikler içerdiği fakat Avrupa Birliği'ne tam üyelik ile (bölge dışı üretim yapan diğer sektörler haksız rekabet oluşturacağı nedeniyle) bu teşviklerden vazgeçeceklerini belirtmişlerdir.

Çetinkaya, Bektaş (2014), Türkiye'deki serbest bölgelerin dış ticaretini, Türkiye'nin dış ticareti ile kar-

şılaştırmışlar ve Türkiye'de toplam ihracat ve ithalat rakamları içinde serbest bölgelerin payı 2015 yılı için ihracatta %1,3, ithalatta %0,6 olduğunu tespit etmişlerdir. Böylece, Türkiye'nin dış ticaret hacmi içinde serbest bölgelerin payının çok düşük kaldığını söylemişlerdir.

Ağaç, Baki, vd. (2015), serbest bölge yer seçiminde etkili olan kriterleri analiz için Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden AHP, TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE'yi kullanarak Doğu Anadolu Bölgesi illerinde kurulacak olası bir serbest bölge için yer seçiminde üç kriteri; ülkelere yakınlık, ihracat miktarı ve devlet teşviki olarak belirlemişlerdir. Bu illerin de; Iğdır, Hakkâri ve Van olacağını tespit etmişlerdir.

Rad, vd. (2016), çalışmalarında Mersin Serbest Bölgesinin ekonomik katkılarını analiz etmişlerdir. Çalışmada, Mersin Serbest Bölgesinde yerli firmaların ağırlıkta olduğunu ve toplam ticaret hacminde %16,0, istihdamda %15,0 ile 2. sırada yer aldığını söylemektedirler.

Demirci ve Tarhan (2016), iki girdi (Yüzölçümü ve İstihdam) ve bir çıktı (Ticaret Hacmi) verisi kullanılarak, Veri Zarflama Analizi ile Türkiye'deki 18 serbest bölgelerin etkinliklerini ölçmüşlerdir. Sonuç olarak; CCR modeli ile Trabzon SB tam etkin belirlenmiş, BCC modeli ile Ege, İstanbul AHL, İstanbul Deri ve Ticaret, Mersin, Rize SB tam etkin olduğunu belirlemişlerdir.

Öncel ve Demirtaş (2016), Türkiye'deki serbest bölgelerin ihracat ve ithalatının, Türkiye'nin dış ticaretini 2000:1-2016:2 dönemlerinde etkileyip etkilemediği analiz ettikleri çalışmalarında (Hacker ve Hatemi-J nedensellik sonuçlarına göre); Türkiye'nin ihracatından serbest bölgelerin ihracatına doğru, serbest bölgelerin ihracatından Türkiye'nin ihracatı-

na doğru, Türkiye'nin ithalatından serbest bölgelerin ithalatına doğru, serbest bölgelerin ithalatından Türkiye'nin ithalatına doğru, Türkiye'nin toplam dış ticaretinden serbest bölgelerin toplam dış ticaretine doğru nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Fakat serbest bölgelerin toplam ticaret hacminden Türkiye'nin toplam hacmine doğru nedensellik ilişkisi bulamamışlardır.

Danacı ve Koçtürk (2017), Türkiye'deki serbest bölgeleri; ticaret hacmi, istihdam, alan ve işletme sayısı değişkenleriyle kümeleme analizi ile 4 grup (Ege birinci; Bursa ve Mersin ikinci; Avrupa, İstanbul Endüstri ve Ticaret, Kayseri ve Antalya üçüncü, Adana-Yumurtalık, Tübitak-Mam, Kocaeli, İzmir, İstanbul-AHL, İstanbul-Trakya, Samsun, Denizli, Gaziantep dördüncü kümedir) olarak analiz etmişlerdir. Çalışmada ayrıca; birim alan başına ticaret hacmi olarak en verimli serbest bölge İstanbul-AHL, en az verimli ise Tübitak-Mam olarak bulunurken, çalışan kişi başına düşen ticaret hacminde en verimli serbest bölge Denizli, en az verimli serbest bölge Tübitak-Mam olarak tespit edilmiştir.

Acar ve Karakaş (2017), dünyada ve Türkiye'de serbest bölgelerin kurulma amaçları ile bu amaçlara ne kadar ulaşıldığıyla ilgili analiz yaptıkları çalışmalarında serbest bölgelerde sermaye-emek ilişkisini tartışmakta ve Türkiye'deki serbest bölgelerin değerlendirilmesini yapmaktadırlar.

Tunalı, Manga (2017), 2002:Q1-2016:Q4 dönemlerinde ARDL sınır testi ile Euro / Dolar paritesindeki değişimlerin Türkiye'deki serbest bölgelerin ihracatları üzerindeki etkilerini test etmişlerdir. Çalışmada Euro/Dolar paritesinin serbest bölgelerin reel ihracatı üzerinde kısa ve uzun dönemde güçlü etkisinin bulunduğu tespit etmişlerdir. Çalışmadaki

ekonometrik sonuçlara göre; Euro / Dolar paritesindeki 1 puanlık artışın, serbest bölgelerin ihracatını 1,62 puanda arttıracak, reel dış gelirdeki 1 puanlık artış, serbest bölgelerin ihracatını 2,25 puan arttıracaktır.

Öncel ve Demirtaş (2017) çalışmalarında, Türkiye'de serbest bölgelerin ticareti ile ülke dış ticareti arasındaki ilişkiyi Ocak 2000 – Aralık 2015 döneminde ARDL modeli kullanılarak incelemişler ve kısa ve uzun dönemde ilişki tespit etmişlerdir. Buna göre, kısa dönemde serbest bölge ithalatındaki %1'lik değişme Türkiye'nin ithalatını %0,12 ve serbest bölge ihracatındaki %1'lik değişme Türkiye'nin ihracatını %0,47 artırırken, uzun dönemde serbest bölge ithalatı ile Türkiye'nin ithalatı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamakta, ancak serbest bölge ihracatındaki %1'lik değişme Türkiye'nin ihracatını %0,14 artırmaktadır. Sonuç olarak, serbest bölgelerin Türkiye'nin ihracatına önemli katkılar sağladığı tespit edilmiştir.

Uzay ve Traş (2009), çalışmalarında, Kayseri Serbest Bölgesinin ekonomiye katkısını incelemişlerdir. Bölgede faaliyette bulunan firmaların sorunlarını araştırdıkları çalışmalarında; firmaların çoğunluğunun üretim faaliyeti yaptığını, firmaların %41'nin ticari faaliyetlerini sadece Türkiye ile gerçekleştirdiğini ve firmaların yaklaşık yarısının metal sektöründe faaliyet göstermekte olan küçük ölçekli işletmelerden oluştuğunu tespit etmişlerdir.

4. Veri ve Yöntem

Çalışmada 1988-2017 dönemi toplam ihracat ve serbest bölgeler ihracatı değişkenlerine ilişkin yıllık zaman serileri kullanılarak serbest bölge ihracatının toplam ihracata etkisi araştırılmaktadır. Serbest bölgeler ihracatının toplam ihracat üzerindeki etkisini

belirlemek için $LNTIHR_t = \beta_0 + \beta_1 LNSBIHR_t + \varepsilon_t$ modeli oluşturulmuştur. Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin veriler Ekonomi Bakanlığı ve TÜİK'ten elde edilmiştir. Modelde serbest bölge ihracatındaki yüzde değişiminin toplam ihracattaki yüzde değişmeye etkisini açıklayabilmek için değişkenlerin logaritmaları alınmıştır.

Toplam ihracat ile serbest bölgeler ihracatı arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığının test edilmesi için sınır testi uzun dönem kısa dönem ilişkisinin tespitinde ARDL yöntemi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin açıklanmasında bu yöntemin seçilmesinin nedenleri değişkenlerin bütünleşme derecelerinin farklı olduğu durumlarda da I(0) ve I(1) değişkenler arasında ilişki bu yöntemle araştırılabilmesi ve küçük örneklerde de etkili sonuçlar verebilmesidir (Peseran vd. 2001).

Tablo-6. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

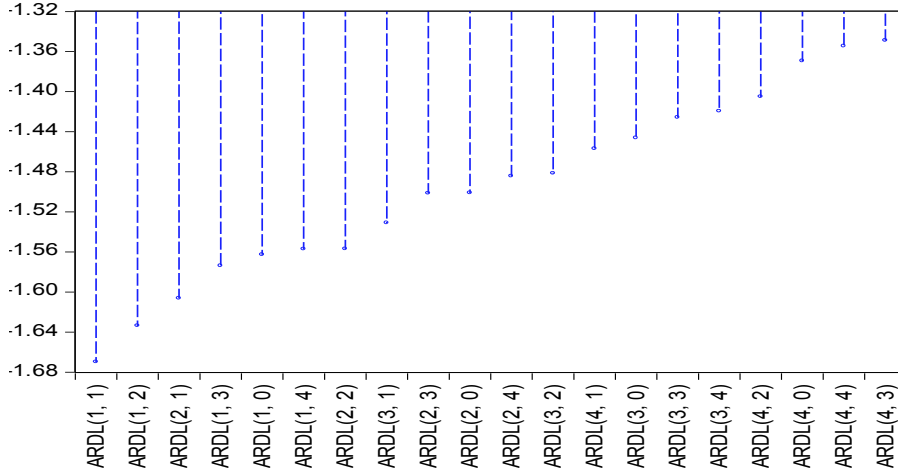
Değişken	Düzye (ADF-t İstatistiği)				Birinci Fark (ADF-t İstatistiği)			
	Sabitli	1%	5%	10%	Sabitli	1%	5%	10%
LNTIHR	-0.75947	-3.67932	-2.96777	-2.62299	-4.07956	-3.68919	-2.97185	-2.62512
LNSBIHR	-3.948	-3.67932	-2.96777	-2.62299	-3.58229	-3.68919	-2.97185	-2.62512
Değişken	Düzye (Philips Perron Test İstatistiği)				Birinci Fark (Philips Perron Test İstatistiği)			
	Sabitli	1%	5%	10%	Sabitli	1%	5%	10%
LNTIHR	-0.75014	-3.67932	-2.96777	-2.62299	-4.09539 -3.77145	-3.68919	-2.97185	-2.62512
LNSBIHR	-4.05293	-3.67932	-2.96777	-2.62299				

Eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasına geçilmeden önce LNTIHR ve LNSBIHR serilerinin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi için ADF ve PP testleri uygulanmıştır. ADF ve PP test sonuçları Tablo-6'da verilmiştir. Buna göre LNTIHR serisinin birinci farkı aldığıında durağan olduğu [I(1)], LNSBIHR serisinin ise düzeyde durağan olduğu [I(0)], tespit edilmiştir.

Toplam ihracat ve serbest bölgeler ihracatı serileri arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesinde sınır testi için aşağıda yer alan denklem kullanılmıştır.

$$DLNTIHR_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} DLNTIHR_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} DLNSBIHR_{t-i} + \alpha_3 LNTIHR_{t-1} + \alpha_4 LNSBIHR_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Tablo 7. Akaike Bilgi Kriterine Göre Seçilen 20 ARDL Modeli

Akaike bilgi kriterine göre ARDL(1,1) modeli en düşük bilgi kriteri değerini sağlamıştır.

Tablo 8. ARDL(1,1) Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
LNTIHR(-1)	0.936237	22.29594	0.0000
LNSBIHR	0.225778	2.495727	0.0195
LNSBIHR(-1)	-0.170762	-2.214851	0.0361
C	0.349672	0.770961	0.4480
Tanısal Özellikler			
R ² : 0,99			
Test	Değer	Olasılık	Sonuç
Jarque- Bera c ² _{JB}	2,87	0,237 [*]	Normallik sağlandı
Breusch-Godfrey LM- c ² _{BG}	0,312	0,855 [*]	Otokorelasyon yok
Breusch-Pagan-Godfrey c ² _{BPG}	4,270	0,2337 [*]	Sabit varyanslılık var
*Test olasılık değerlerinin 0.0.5 ten büyük olması varsayımların sağlandığını göstermektedir.			

En düşük bilgi kriterini veren modelin uygunluğunun belirlenmesi için otokorelasyon, normallik ve değişen varyans sınamaları yapılmış ve modelin uygun olduğuna karar verilmiştir. ARDL(1,1) modeli tahmin sonuçları ve tanısal testlere ilişkin bulgular Tablo-8’de gösterilmektedir.

Tablo-9. ARDL (1,1) Modeli Sınır Testi Sonuçları

K	F-İstatistiği	Kritik Değerler (%5)	
		Alt Sınır	Üst Sınır
		3,62	4,16
1	4,98	Kritik Değerler (%1)	
		Alt Sınır	Üst Sınır
		4,94	5,58

ARDL (1,1) modeline ilişkin sınır testi sonuçları Tablo-9'da verilmiştir. Buna göre sınır testi sonuçlarından elde edilen F istatistiği değeri Peseran vd. (2001) çalışmasında verilen kritik değerlere göre %5 anlam düzeyinde üst sınırın üstünde olduğundan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ardından uzun dönem ve kısa dönem analizine geçilmiştir.

4.1. Uzun Dönem ve Kısa Dönem İlişki

Türkiye'nin toplam ihracatının bağımlı değişken ve serbest bölgeler ihracatının açıklayıcı değişken olduğu modelimizde uzun dönem katsayıları Tablo-10'da verilmiştir.

Tablo-10. Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
LNSBIHR	0,8628	2,9308	0,0071
C (Sabit Terim)	5,48	1,2832	0,2113

Tablo-10'daki katsayılar incelendiğinde Türkiye'de serbest bölgeler ihracatında meydana gelen %1'lik bir artışın uzun dönemde toplam ihracatı %0,86 arttıracığı görülmektedir.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki hata düzeltme modeline dayalı olarak tahmin edilmiştir. Hata düzeltme modeli denklem 2'deki şekilde tahmin edilmiştir.

$$\Delta LNTIHR = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta LNTIHR_{t-i} + \sum_{i=1}^n \Delta LNSBIHR_{t-i} + \delta ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Tablo-11. Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
LNSBIHR	0,2257	4,0205	0,0005
ECT_{t-1}	-0,0637	-4,0176	0,0005

Tablo-11'deki katsayılar incelendiğinde Türkiye'de serbest bölgeler ihracatında meydana gelen %1'lik bir artışın kısa dönemde toplam ihracatı %0,22 arttıracığı görülmektedir. Denklem 2'de yer alan ECT_{t-1} hata düzeltme terimidir ve uzun dönem modelinden elde edilen kalıntıların bir dönem gecikmeli değerini göstermektedir. Hata düzeltme terimi katsayısı uzun dönemde uyarlanma hızını göstermekte ve bu katsayının istatistiksel olarak anlamlı olması ve negatif işaretli olması beklenmektedir. Tablo-11'deki sonuçlar kısa dönem hata düzeltme modeli katsayılarını göstermektedir. Buna göre hata düzeltme terimi katsayısı beklendiği gibi istatistiksel olarak anlamlı ve negatif değer almıştır. Tablodaki serbest bölgeler ihracatı değişkeninin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olması ise serbest bölge ihracatının toplam ihracat üzerinde kısa dönemde de pozitif etkisi olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Gelişmekte olan ülkeler için, dış ticaretin ekonomik büyümeye katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle ihracatın dağılımında yüksek katma değerli ürünlerin payının artması ancak teknoloji transferi ve yabancı sermaye ile mümkün olabilecektir. İhracat artışını teşvik ve ileri teknoloji ürün üretmek ve yabancı sermayeyi çekmek için kurulan serbest bölgeler, özel gümrük teşviklerinin sağlandığı alanlardır. Özellikle ihracat yapan üretici firmalar için serbest bölgeler maliyet düşürücü birtakım teşvikler sağlamakta ve ihracatı teşvik ederek ülkenin büyümesine katkı sağlamaktadır. Böylece serbest bölgelerdeki üretim ve ihracat, ülkenin ihracatına ve üretimine de katkı yapmaktadır. Bu çalışmada, 1988-2017 yılları arasında serbest bölgelerden yapılan ihracatın toplam ihracata katkısı ARDL Modeli ile analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, serbest bölgeler ihracatı ile toplam ihracat arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Böylece, serbest bölgeler ihracatı, toplam ihracatı hem kısa hem de uzun dönemde pozitif ve olumlu etkilemektedir. Serbest bölgelerin yer seçiminin bölge ekonomisine uygun olarak yapılması, bölgedeki üretim faaliyetleri ile özellikle ihracatçı firmalara potansiyel pazarlarını genişletme ve büyüme fırsatları oluşturacaktır. Serbest bölgelerin geliştirilmesi ve özellikle üretici ihracatçı firmaların bölgelerde faaliyette bulunmalarını kolaylaştırıcı tedbirlerin devam ettirilmesi, ülkenin toplam ihracatının artmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acar, S. ve Karakaş, G. (2017), Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler, *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 21-35.
- Ağaç, G., Baki, B., Peker, İ., ve Ar, İ. M. (2015), "Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerini Kullanarak Serbest Bölge Yer Seçimi: Doğu Anadolu Bölgesi Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1).79-114.
- Arslaner, H., ve Çobanoğlu, S. (2016), "Serbest Bölgelerde Vergi Avantajları", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 1-14.
- Bakan, S. ve Gökmen, S. (2014), "Serbest Bölgeler ve Dış Ticaret İlişkisi: Gaziantep Serbest Bölgesi Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51), 34-51.
- Çetinkaya, Ö., ve Bektaş, N. B. (2014), "Serbest Bölgeler ve Ekonomik İşlevleri Yönüyle Değerlendirilmesi". *International Journal of Social Inquiry*, 7(2). 53-70.
- Danacı, T., ve Koçtürk, O. M. (2017), "Türkiye Serbest Bölgelerinin Kümeleme Analizi İle Karşılaştırılması". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 383-402.
- Demirci, A., ve Tarhan, D. B. (2016), "Serbest Bölgelerin Dış Ticaretteki Önemi Ve Türkiye'deki Serbest Bölgelerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi İle İncelenmesi", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 31-53.
- Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/serbestBolgeler/>
- Öncel, A. ve Demirtaş, Ş. C. (2017), "Serbest Bölgelerin Dış Ticarete Etkileri: Türkiye Üzerine ARDL Modeli İle Ampirik Bir Uygulama", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(1), 65-82.
- Öncel, A., ve Demirtaş, Ş. C. (2016), "Serbest Bölgelerin Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (2000-2016)". *Sakarya Ün. İşletme Fak. 3. Uluslararası İşletme Öğrencileri Kongresi, Kongre Kitabı*, 2.Cilt; 25-35.
- Paksoy, S. ve Güllü, M. (2011), "Serbest Bölgeler Üzerine Bir Araştırma: Gaziantep Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 113-133.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R.J. (2001), "Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships." *Journal Of Applied Econometrics*, s:16.3, ss.289-326.
- Rad, S. T., Gülmez, Y. S., ve Kocaoğlu, K. (2016), "Serbest Bölgelerin Kalkınmaya Etkileri: Mersin Serbest Bölgesi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 55 Mayıs - Haziran 2016, 288-305.
- Resmi Gazete, (1985), 15.06.1985 tarih 18785 sayılı Resmi Gazete, Serbest Bölgeler Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18785.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18785.pdf>
- Sevil, A. ve Gültekin-Karakaş, D. (2017), "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 21-35.
- Tunalı, H., ve Manga, S. (2017), "Euro/Dolar Paritesinin Türkiye'de Konumlu Serbest Bölgelerin İhracatı Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz.", *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 4,(2), 35-54.
- Tümenbatur, A. (2012), "Serbest Bölgeler Ve Türkiye Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 339-356.
- Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri, www.tuik.gov.tr
- Uzay, N. ve Tıraş, H. (2009), "Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri: Kayseri Serbest Bölgesi İçin Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), 247-277.